

**ІННОВАЦІЙНИЙ ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК ФАХІВЦІВ
У МІЖНАРОДНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОСТОРИ**

УДК: 377.8(438)

EWA WIŚNIEWSKA

м. Плоцьк, Польща

**ROLA PLACÓWEK DOSKONALENIA W PRZYGOTOWANIU
NAUCZYCIELI DO WSPÓŁCZESNYCH
WARUNKÓW PRACY W POLSCE**

**THE ROLE OF TEACHER PROFESSIONAL DEVELOPMENT
INSTITUTIONS IN MODERN WORKING
CONDITIONS OF POLAND**

Акцентовано увагу на тому, що сучасна система перепідготовки вчителів повинна дати можливість кожному вчителю отримати додаткові знання і повноваження, які дозволяють йому ефективно функціонувати на сучасному ринку праці. Визначено основні завдання у цій галузі: розширення доступу до освіти та підвищення рівня впровадження в освітній процес економічних, соціологічних, технологічних, інформаційних і комунікаційних технологій, а також розвиток підприємницьких здібностей. З'ясовано, що доцільним у цьому є розробка індивідуальних схем допомоги вчителю у його професійному розвитку. Охарактеризовано форми та методи професійного вдосконалення вчителів у сучасних умовах праці.

Ключові слова: вчитель, освіта, професійне вдосконалення, професійний розвиток, ринок праці, творчість, результати навчання.

Акцентируется внимание на том, что современная система переподготовки учителей должна дать возможность каждому учителю получить дополнительные знания и полномочия, позволяющие ему эффективно функционировать на рынке труда. Определены основные задания в этой области: расширение доступа к образованию и повышение уровня внедрения в образовательный процесс экономических, социологических, технологических, информационных и коммуникационных технологий, а также развитие предпринимательских способностей. Установлено, что целесообразным в этом является разработка индивидуальных схем помощи учителю в его профессиональном развитии. Охарактеризованы формы и методы профессионального совершенствования учителей в современных условиях труда.

Ключевые слова: учитель, образование, профессиональное совершенствование, профессиональное развитие, рынок труда, творчество, результаты обучения.

The fact that the current system of teacher retraining is to enable every teacher to gain additional knowledge and authorities to function effectively in the labor market has been stressed. The main objectives in this sphere, namely increasing access to education and improving the level of implementation of economic, sociological, technological, information and communication technology into the educational process as well as the development of entrepreneurial skills, have been defined. It has been determined that the development of individual schemes to help the teacher in his professional development is appropriate in this case. Forms and methods of professional development for teachers in the present conditions of work have been characterized.

Key words: teacher, education, professional development, labor market, art, effects of training.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Zawód nauczyciela, jak żaden inny, wymaga systematycznego doskonalenia i doksztalcania. Warunkiem utrzymania sprawności zawodowej jest bowiem systematyczna aktualizacja wiedzy i umiejętności pedagogicznych, zgodnie ze zmieniającymi się wymaganiami w dziedzinie kształcenia i wychowania. Ponadto na rynku pracy następują bardzo szybko zmiany i to wymaga odpowiedniego przygotowania zawodowego człowieka. Intensywna globalizacja, międzynarodowa integracja, innowacje w organizacji pracy, wdrażanie nowych technologii powodują potrzebę wniesienia zmian do systemu edukacyjnego. Współczesny rynek pracy oczekuje pracowników o wysokim poziomie aktywności w działalności zawodowej, świadomych potrzeby własnego rozwoju zawodowego na zasadzie uczenia się przez całe życie, przygotowania się do systematycznego opanowania nowych ról społeczno-ekonomicznych, dodatkowych kompetencji, podwyższania swoich kwalifikacji lub całkowitego przekwalifikowania się. Nauczyciele zawsze mieli tego pełną świadomość i uznawali doksztalcanie i doskonalenie zawodowe za ważny czynnik własnego rozwoju. Celem doksztalcania i doskonalenia jest nie tylko zapobieganie inflacji wiedzy i umiejętności nauczycieli oraz utrzymanie ich na pewnym pułapie uznawanym w danej chwili jako wystarczający, ale przede wszystkim podwyższanie kwalifikacji i przygotowywanie ich do nowych warunków pracy. W związku z tym doskonalenie należy wiązać z kształceniem, gdyż stanowi jego kontynuację i rozwinięcie. Doskonalenie nauczycieli nie jest działalnością jednorodną, spełniają tę funkcję rady pedagogiczne, ogniwa związków zawodowych, organizacje społeczne, partie polityczne, wreszcie również instytucje specjalnie do tego powołane jak np. placówki doskonalenia nauczycieli. Tymi ostatnimi zajęto się głównie w niniejszej pracy.

Вклад основного матеріалу дослідження. Wincenty Okoń wyróżnił dwie zasadnicze fazy doskonalenia, a mianowicie: okres pierwszych kilku lat pracy nauczycielskiej, kiedy to krystalizują się umiejętności pedagogiczne i kształtuje się

postawa nauczyciela oraz następną fazę doskonalenia zawodowego czynnych nauczycieli przyjmującą postać kształcenia ustawicznego [8]. Obie te fazy doskonalenia są różnie realizowane w różnych krajach. W większości krajów dąży się do utworzenia systemu doskonalenia zawodowego nauczycieli. Opiekę czy też udział w procesie doskonalenia nauczycieli podejmują raporty oświatowe, specjalne instytucje doskonalenia, uczelnie wyższe, organizacje nauczycielskie, środki masowego oddziaływania, czasopisma pedagogiczne itd.

W Polsce przykładano również dużą wagę do problemu doskonalenia nauczycieli. Podobnie jak w innych krajach, próbowano stworzyć system doskonalenia nauczycieli, który był przedmiotem wielu analiz i polemik. W okresie Polski Ludowej instytucje doskonalenia nauczycieli zmieniały się wielokrotnie, różne były tego przyczyny i dzisiaj, z dość znacznej perspektywy trudno niekiedy dopatrzeć się zasadności tych licznych zmian w dziedzinie doskonalenia nauczycieli. Po roku 1989 edukacja nauczycielska w Polsce znalazła się w zupełnie nowej sytuacji konieczności dokonania zasadniczych i niezbędnych zmian. Spowodowały to zmieniające się warunki społeczne, polityczne, gospodarcze, kulturowe, a także naukowe. W tym okresie nastąpiły także zmiany jakościowe w edukacji nauczycieli, zmierzające do nadania jej nowego wymiaru.

Czynnikami determinującymi te zmiany były podjęte w kraju reformy oświatowe. Wprowadzona w Polsce Ustawa o systemie oświaty z dnia 7 września 1991 roku ograniczyła centralizm edukacyjny i zwiększyła stopień demokratyzacji szkoły i jej uspołecznienia [2, s. 425]. W związku z tym zwiększyła się autonomia nauczycieli, wyrażona swobodą w decydowaniu o poszczególnych elementach systemu dydaktyczno-wychowawczego szkoły. Wszystko to spowodowało, że nauczycielom stawiano coraz większe wymagania. Zarysowała się więc wyraźnie potrzeba innego nauczyciela, a więc i innego jego kształcenia. Ważnym elementem edukacji nauczycielskiej stało się kształcenie do samodzielności, refleksyjności i twórczości. Rozpoczęta w 1999 roku wieloletnia i kompleksowa reforma programów i metod pracy dydaktyczno-wychowawczej oraz struktury szkolnictwa miała na celu «poprawę jakości formalnego systemu edukacji i dostosowania go do wymagań gospodarki opartej na wiedzy, zakładała dostosowanie systemu edukacji do potrzeb rynku pracy, podnoszenie jakości kształcenia i upowszechnianie wśród młodzieży, a także osób dorosłych, wykształcenia na poziomie średnim i wyższym». Wprowadzona w życie z dniem 1 stycznia 1999 r., reforma samorządowa [3, s. 603] gruntownie przebudowała władze publiczne i układ terytorialny kraju także w sferze oświatowej, co oznaczało, że kuratoria oświaty przestały być organem prowadzącym dla placówek oświatowych a zadania te przejęły samorządy terytorialne. Publiczne zakłady kształcenia i doskonalenia nauczycieli znalazły się odąd w gestii samorządów wojewódzkich.

Kolejną falę modernizacji w systemie kształcenia, doksztalcenia i doskonalenia nauczycieli spowodowało wstąpienie Polski do Unii Europejskiej. W dokumencie przyjętym 14 lutego 2002 roku za cel strategiczny nr 1 została uznana poprawa, jakości i efektywności systemów edukacji w UE natomiast pierwszym celem szczegółowym w tym obszarze obrano podniesienie jakości kształcenia i doskonalenia zawodowego

nauczycieli uzasadniając to następująco: «W strategii budowania społeczeństwa wiedzy i gospodarki opartej na wiedzy kluczową rolę odgrywają nauczyciele i osoby prowadzące szkolenia. W większości krajów europejskich, w których jednym z priorytetów krótko- i średnioterminowej strategii jest zachęcenie kandydatów do zawodu nauczycielskiego, potrzebna jest masowa rekrutacja, a także zatrzymanie w tym zawodzie osób wysoko wykwalifikowanych i charakteryzujących się silną motywacją do pracy. W Europie należy przygotowywać nauczycieli i osoby prowadzące szkolenia do zasadniczo zmieniającej się roli, jaką będą pełnić w społeczeństwie wiedzy oraz zapewnić im odpowiednie wsparcie. Konieczność zmian w tym zakresie wynika również ze społecznego odbioru zawodu nauczycielskiego oraz ogólnych oczekiwań społeczeństwa względem szkoły i edukacji» [1]. Do kluczowych działań, jakie należy podejmować, aby osiągnąć ten cel należy:

- określenie umiejętności, jakie powinni posiadać nauczyciele i osoby prowadzące szkolenia zgodnie z ich zmieniającą się rolą w społeczeństwie wiedzy;
- stworzenie warunków, które ułatwią nauczycielom i osobom prowadzącym szkolenia wypełnianie zadań, jakie stawia przed nimi społeczeństwo wiedzy, m.in. poprzez kształcenie i doskonalenie zawodowe w kontekście zasady uczenia się przez całe życie (kształcenia ustawicznego);
- zapewnienie odpowiedniego naboru do zawodu nauczycielskiego - do wszystkich przedmiotów, na wszystkich szczeblach nauczania, a także uatrakcyjnienie kształcenia i doskonalenia zawodowego;
- pozyskanie do procesu nauczania i szkolenia osób, które uzyskały doświadczenie zawodowe w innych dziedzinach [1].

Polska wstępując do Unii Europejskiej wkroczyła na drogę Strategii Lizbońskiej [7], zgodnie, z którą wszystkie państwa członkowskie powinny dołożyć starań, aby gospodarka europejska stała się «najbardziej konkurencyjną i dynamiczną gospodarką w świecie, opartą na wiedzy, zdolną do trwałego wzrostu, tworzącą coraz większą liczbę lepszych miejsc pracy i zapewniającą większą spójność społeczną» [7]. W Polsce starania te uwzględnione zostały w Strategii Rozwoju Edukacji na lata 2007–2013. W zakresie wykształcenia nauczycieli w strategii sformułowano działania służące przede wszystkim podniesieniu jakości ich kształcenia, gdyż nauczyciele powinni być tak przygotowani do pracy zawodowej, aby sprostać głównym kierunkom strategii edukacyjnej, a więc: ułatwiać każdemu realizację aspiracji oraz rozwój własny i wykorzystanie możliwości; przygotowywać do aktywnego i odpowiedzialnego uczestniczenia w życiu społecznym, kulturalnym i gospodarczym; w wymiarze lokalnym, narodowym i globalnym; skutecznie przeciwdziałać wykluczeniu i marginalizacji osób oraz grup społecznych; reagować na zmiany związane z rozwojem nauki, nowoczesnych technologii i globalizacją; szybko i elastycznie dostosowywać się do zmian zachodzących na rynku pracy [7, s. 28]. System kształcenia, rekrutacji i rozwoju zawodowego nauczycieli powinien równomiernie rozwijać wiedzę, umiejętności i kształtować postawy. W kształceniu nauczycieli powinny się znaleźć nowe umiejętności związane z realizacją dodatkowych zadań szkoły (m.in. prowadzenie zajęć pozalekcyjnych, metodyka pracy wychowawcy klasy,

metodyka wychowania pozaszkolnego), umiejętności w zakresie TIK i języka obcego, zagadnienia dotyczące współczesnych przemian cywilizacyjnych, a także problematyki etycznej (filozoficznej). Z podnoszeniem jakości kształcenia bezpośrednio związany jest system doskonalenia zawodowego nauczycieli, który powinien być prowadzony przede wszystkim przez placówki doskonalenia nauczycieli [9, s. 43].

Nauczyciele są «twórcami edukacji» – ich status, kwalifikacje, działania stanowią o jakości kształcenia. Kompetentna kadra nauczycielska umiejętnie wprowadza innowacje i ocenia ich efekty. Podstawowe zadania oświaty w obszarze edukacji nauczycielskiej to przede wszystkim poprawa efektywności systemu kształcenia, doskonalenia oraz zatrudniania nauczycieli a w obszarze kształcenia ustawicznego – dążenie do kształtowania postaw proedukacyjnych nauczycieli oraz upowszechnianie kształcenia ustawicznego związanego z nabywaniem i doskonaleniem kwalifikacji zawodowych oraz kompetencji ogólnych. Nabywa znaczenia kształtowanie odpowiednich kompetencji dotyczących zwiększenia elastyczności i wszechstronności przygotowania zawodowego, gotowości przyszłych pracowników do efektywnej działalności zawodowej.

Od drugiej połowy 1989 roku rozpoczął się w Polsce okres zmian i transformacji w obszarze edukacji nauczycieli, w tym także w zakresie ich doskonalenia zawodowego. Zapoczątkował to opracowany przez MEN projekt zmian doskonalenia nauczycieli, przewidujący gruntowne przemodelowanie dotychczas funkcjonującego systemu. Instytut Kształcenia Nauczycieli działający na szczeblu centralnym w latach 1985–1989 został przemianowany w Centrum Doskonalenia Nauczycieli im. Władysława Spasowskiego. Po licznych reorganizacjach w 1989 roku powołano Wojewódzkie Ośrodki Metodyczne, które przejęły nauczycieli metodyków a filie Oddziałów Centrum Doskonalenia w Warszawie doskonalili już tylko nauczycieli w pełnym zakresie. Zarządzeniem MEN z dnia 21 listopada 1990 roku [4, s. 52] zniesione zostało Centrum Doskonalenia Nauczycieli im. Władysława Spasowskiego w Warszawie i jego oddziały terenowe. Na jego miejsce, z dniem 1 stycznia 1991 roku, powołano Centralny Ośrodek Doskonalenia Nauczycieli jako publiczną placówkę oświatową o zasięgu ogólnokrajowym, wyspecjalizowaną w dziedzinie dokształcania i doskonalenia kadr oświatowych oraz informacji pedagogicznej. Podstawą jej działania było uznanie kluczowej roli nauczyciela w budowaniu społeczeństwa wiedzy i przeświadczenie, że jest on osobą uczącą się przez całe życie a najważniejszym jej celem – wspieranie nauczycieli w rozwoju zawodowym.

Niebawem powstała w Warszawie kolejna, obok w/w Ośrodka centralna placówka doskonalenia nauczycieli powołana przez MEN tj. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej. Centrum to wspierało politykę oświatową państwa, inicjując i kreując rozwiązania systemowe w zakresie pomocy psychologiczno-pedagogicznej, wychowania, promocji zdrowia, profilaktyki i resocjalizacji poprzez doskonalenie kadr.

Obecnie placówką o zasięgu centralnym jest Ośrodek Rozwoju Edukacji. Ta publiczna placówka doskonalenia nauczycieli o zasięgu ogólnokrajowym prowadzona przez Ministra Edukacji Narodowej powstała 1 stycznia 2010 roku w wyniku połączenia Centralnego Ośrodka Doskonalenia Nauczycieli i Centrum Metodycznego Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej. Celem ORE jest działanie na rzecz

podnoszenia jakości edukacji, w szczególności przez wspieranie szkół i placówek w realizacji ich zadań oraz wspieranie zmian wprowadzanych w systemie oświaty w zakresie doskonalenia zawodowego nauczycieli.

Organizację i działalność placówek doskonalenia zawodowego nauczycieli w Polsce po 1989 roku określiło rozporządzenie MEN z 1992 roku, które zostało zmodyfikowane w 2003 oraz 2009 roku [5, s. 1537]. Rozporządzenia te określały warunki i tryb tworzenia, przekształcania i likwidowania oraz organizację i sposób działania placówek doskonalenia nauczycieli w nowych warunkach ustrojowych i w obliczu reformy edukacji. Doskonaleniem nauczycieli w Polsce zajmują się zatem obecnie placówki publiczne i niepubliczne. Publiczne placówki o zasięgu ogólnopolskim tworzy, prowadzi, przekształca i likwiduje Minister Edukacji Narodowej. Publiczne placówki o zasięgu działania regionalnym, wojewódzkim i międzyszkolnym tworzą, prowadzą, przekształcają i likwidują kuratorzy oświaty. Dla powiatowych placówek doskonalenia nauczycieli jednostką organizacyjną jest powiat, organem prowadzącym - rada powiatu a organem sprawującym nadzór pedagogiczny - kuratorium oświaty. W celu doskonalenia nauczycieli szkół artystycznych oraz nauczycieli przedmiotów zawodowych placówki publiczne mogą również tworzyć właściwi ministrowie. Placówki niepubliczne mogą tworzyć, prowadzić, przekształcać i likwidować osoby prawne i fizyczne. Nadzór nad placówkami publicznymi sprawuje odpowiednio – nad placówkami o zasięgu ogólnopolskim – minister edukacji narodowej lub ministrowie właściwi, – nad placówkami o zasięgu regionalnym – właściwy kurator oświaty, natomiast na placówkami niepublicznymi – organ wskazany przez ministra edukacji narodowej. Celem działania tych placówek jest wspomaganie rozwoju zawodowego nauczycieli, podtrzymywanie i podnoszenie ich umiejętności zawodowych oraz wspieranie ich samokształcenia i samodoskonalenia., a więc niezbędnych w obecnych czasach umiejętności i właściwości nauczycielskich [6].

Do podstawowych zadań wszystkich tych placówek należy:

1. Diagnozowanie stanu kwalifikacji nauczycieli i określenie potrzeb w zakresie ich doskonalenia, opracowywanie, we współpracy z organami sprawującymi nadzór pedagogiczny, priorytetów doskonalenia zawodowego nauczycieli.

2. Przygotowanie i realizacja ogólnokrajowych i lokalnych (regionalnych, wojewódzkich, powiatowych) programów doskonalenia zawodowego nauczycieli, opracowywanie materiałów edukacyjnych oraz przygotowanie osób realizujących te programy w zakresie pedagogiczno-metodycznym i specjalistycznym (kierunkowym) oraz doskonalenie nauczycieli-doradców metodycznych, kadry kierowniczej i pracowników sprawujących nadzór pedagogiczny.

3. Organizowanie i prowadzenie, stosownie do potrzeb, doradztwa metodycznego dla nauczycieli, w tym szczególnie sprawowanie opieki metodycznej nad nauczycielami rozpoczynającymi pracę, wspieranie metodyczne nauczycieli przedmiotów nauczanych w języku polskim za granicą oraz wspomaganie samokształcenia i doskonalenia nauczycieli szkół artystycznych i oraz przedmiotów zawodowych; współpraca z organami prowadzącymi szkoły i placówki w zakresie doradztwa metodycznego dla nauczycieli.

4. Gromadzenie, opracowywanie i upowszechnianie informacji pedagogicznej w tym gromadzenie i udostępnianie informacji dotyczących dostępnych form kształcenia i doskonalenia zawodowego nauczycieli; opracowywanie i publikacja materiałów informacyjnych i metodycznych oraz promowanie działalności innowacyjnej i eksperymentalnej w zakresie doskonalenia zawodowego nauczycieli, w tym prowadzenie działalności wydawniczej.

5. Organizowanie różnorodnych form współpracy i wymiany doświadczeń, w tym warsztatów, konferencji i seminariów, dla nauczycieli poszczególnych typów szkół i rodzajów placówek; organizowanie współpracy oraz wymiany doświadczeń między nauczycielami i szkołami w zakresie upowszechniania nowych metod, technik i środków kształcenia.

6. Wspieranie inicjatyw nauczycieli oraz wspomaganie ich samokształcenia i doskonalenia zawodowego; organizowanie działań na rzecz rozwoju zawodowego nauczycieli, w szczególności we współpracy z organami sprawującymi nadzór pedagogiczny; współpraca z partnerami krajowymi i zagranicznymi, w tym również z ogólnymi stowarzyszeniami nauczycielskimi w zakresie doskonalenia zawodowego nauczycieli.

7. Organizowanie szkoleń dla kandydatów na ekspertów komisji kwalifikacyjnych i egzaminacyjnych awansu zawodowego nauczycieli; współpraca z Centralną Komisją Egzaminacyjną oraz okręgowymi komisjami.

8. Wspieranie kształcenia i doskonalenia nauczycieli szkół polskich za granicą [5, s. 1537].

Zachodzące w kraju zmiany ekonomiczne – gospodarcze zmuszają szkoły do reorganizacji, zwiększenia ich konkurencyjności. Od nauczycieli oczekuje się więc nie tylko profesjonalizmu, ale także większej inicjatywy, samodzielności i kreatywności. Autonomia jest szansą do tworzenia nowych planów, wdrażania programów własnych (autorskich), co pociąga za sobą konieczność doksztalcania i doskonalenia się, poznawania nowych, atrakcyjnych i skutecznych metod nauczania. Istotna jest umiejętność sprawnego korzystania z technologii komputerowej i informatycznej gdyż znajomość programów komputerowych, Internetu umożliwi atrakcyjniejsze nauczanie. Kolejnym wyzwaniem dla współczesnego nauczyciela jest niekontrolowana inflacja wiedzy i umiejętności pedagogicznych, które z upływem czasu tracą na wartości. Nauczyciel przestaje być gotowym źródłem informacji «... staje się przewodnikiem po świecie wiedzy, człowiekiem, który uchyla przed uczniem wielkie wrota do świata wartości, świata idei, postaci, myśli, słów i czynów, świata odkryć naukowych» [7, s. 96].

Висновки результатів дослідження. Uważamy, że współczesny system doskonalenia nauczycieli powinien umożliwić każdemu nauczycielowi zdobywanie dodatkowych kompetencji, które pozwolą mu efektywnie funkcjonować na współczesnym rynku pracy. Dlatego głównym celem w tym obszarze jest rozszerzanie dostępu do edukacji i poprawy jej poziomu, włączanie w proces edukacji wiedzy ekonomicznej, socjologicznej, technicznej, technologii informacyjnych i komunikacyjnych. Istotnym jest podnoszenie kwalifikacji, promocja edukacji w zakresie przedsiębiorczości i promocji elastycznych form pracy. Naszym zdaniem istotnym w tym jest również

projektowanie indywidualnych programów pomocy nauczycielowi w jego rozwoju zawodowym na zasadach kształtowania własnego doświadczenia oraz osobistego wizerunku zawodowego jako podstawowych wartości na współczesnym rynku pracy. Taka pomoc powinna odbywać się w kontekście współczesnych wymagań społeczno-ekonomicznych podkreślających rolę własną w osobistym rozwoju zawodowym, rolę wewnętrznej motywacji do pracy i własnego sukcesu zawodowego, oraz potrzebę kreatywności i samodzielności w rozwoju.

Dopasowanie ofert edukacyjnych dla nauczycieli do współczesnych warunków pracy oraz do zapotrzebowań, możliwości i uzdolnień człowieka w oparciu na konkretne efekty kształcenia są to główne zasady współczesnej edukacji nauczycielskiej.

Źródła

1. Kolanowska E. Edukacja w Europie: różne systemy kształcenia i szkolenia - wspólne cele do roku 2010, tłum / E. Kolanowska // Fundacja Rozwoju Systemu Edukacji. – Warszawa, 2003.
2. Ustawa z dnia 7 września 1991r o systemie oświaty. – Dz. U. z 1991r. – Nr 95. – S. 425.
3. Ustawa z 24 lipca 1998 r o wprowadzeniu zasadniczego trójstopniowego podziału terytorialnego państwa. – Dz. U. z 1998r. – nr 96. – S. 603.
4. Zarządzenie MEN z 21 listopada 1990 r w sprawie zmian w organizacji doskonalenia zawodowego nauczycieli i wychowawców. – Dz. Urz. MEN. – nr 8. – S. 52.
5. Rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 19 listopada 2009 w sprawie placówek doskonalenia nauczycieli. – Dz. U. z 2009 r. – nr 200. – S. 1537.
6. Kuźma J. Nauczyciel szkoły przyszłości – różne orientacje, koncepcje i opinie / J. Kuźma // Współczesność a kształcenie nauczycieli. – Warszawa, 2000.
7. Miłkowska – Olejniczak G. Edukacja nauczycieli a reforma oświaty / G. Miłkowska – Olejniczak // «Kultura i Edukacja». – 1998. – nr 4. – S. 28–96.
8. Okoń W. Rzecz o edukacji nauczycieli / W. Okoń. – Warszawa, 1991.
9. Strategia Rozwoju Edukacji na lata 2007–2013. – Warszawa : MENiS, 2005. – S. 43.